

KRŠĆANIN I KULTURA U HRVATSKOJ

Akademik Ivan SUPIČIĆ, Zagreb

Sažetak

Pojam i realnost kulture toliko su složeni i široki da je o njima nemoguće sažeto i jednoznačno govoriti. Pogotovo ako ih se uzme u njihovu cjelovitom, sveobuhvatnom smislu, kao više ili manje svjesno, racionalno oblikovanje načina života ljudskih skupina, naroda, ali i pojedinaca u njima, a tako i kao grupni mentalitet, psihologiju i osjećajno-doživljajnu sferu koji se iz tog oblikovanja ne mogu isključiti. U tom najširem smislu kultura, dakle, uključuje i egzistencijalnu i misaonu, te dakako i duhovnu stranu: političku i gospodarsku organizaciju društva, ali i umjetnost i znanost, jezik i pismenost, te napose religiju. U tom smislu pojam kulture obuhvaća i pojam civilizacije ili se pak s njime više ili manje, čak gotovo potpuno poklapa.

No o kulturi se može govoriti i s dva druga, različita stajališta: o kulturi kao *produktu*, to jest o njezinim »vanjskim« rezultatima, djelima i objektima na svim područjima, te o kulturi kao *uljudnosti*, odgojenosti, intelektualnom i duhovnom stanju svijesti, te o rastu i razvijenosti pojedinaca, ljudskih skupina i narodâ na tim razinama.

Ograničujući se ovdje poglavito na subjektivnu i duhovnu stranu problematike, iznad svega valja istaći da na tim područjima nema kulture bez humanizacije, što vrlo lijepo daje naslutiti naša hrvatska riječ *uljudba*. Kršćanske kulture, u njezinu autentičnom smislu, nema pak pogotovo bez istinskog humanizma, uzetog u njegovu najširem i najdubljem, univerzalnom značenju. No bez njega nema, osobito danas, ni vjerske kulture. Dapače, kako je istaknuo sv. otac Ivan Pavao II., ni sama »*vjera koja nije postala kultura, vjera je koja nije prihvaćena potpuno, nije shvaćena cjelovito i nije življena vjerno*«. I to zato što je zbiljska vjera samo ona koja je duboko ukorijenjena, koja je prozela i oplemenila čitava čovjeka, ali i ona koju je također sa svoje strane prozela i oplemenila čovjekova humanost, uljudenost. Bez te uzajamne prožetosti i oplemenjenosti danas je gotovo nemoguće vjerodostojno i uvjerljivo svjedočiti kršćansku poruku.

Problemi odnosa vjere i kulture, napose pitanja inkulturacije, ali i druga, koja se postavljaju na sociološkom planu, a kojima koncilski i drugi crkveni dokumenti poklanjaju sve veću pozornost, kako na teološkoj tako i na pastoralnoj ravni, tek su jedan vrlo važan aspekt stvari koje danas traže svježje, suptilne i složene pristupe i primjerena rješenja. Tu su prvotni zadaci odgovarajuća *evangelizacija kulture*, ali nezaobilazno i *kultura evangelizacije*.

Na općem planu ljudske povijesti krajnji je i najviši zadatak kršćana, tako i u Hrvatskoj, trajno građenje i postupno što punije ostvarivanje jedne cjelovite humanističke civilizacije i kulture: na društvenoj razini *civilizacije ljubavi*, a na osobnoj razini *kulture svetosti*.

Ključne riječi: vjera, kultura, civilizacija ljubavi, kultura svetosti, evangelizacija kulture, kultura evangelizacije.

Pojam i realnost kulture toliko su složeni i široki da je o njima gotovo nemoguće jednoznačno raspravljati, pogotovo ne kratko i sažeto. Napose stoga što bi ovdje to valjalo učiniti i s posebnim obzirom na kršćanina i kulturu u našoj zemlji. Naime, to pitanje ima svoje posebne aspekte, ali se ne može nipošto odvojiti od suvremenih europskih pa i svjetskih gibanja koja su već zahvatila i nesumnjivo će sve više zahvaćati i Hrvatsku. S druge strane, ovo izlaganje nije predviđeno u odsjeku »bilanca« nego u odsjeku »izazovi«, pa mu cilj nije opisivanje trenutnog (ili dosadašnjeg) stanja u Hrvatskoj, nego propitivanje onoga pred čime odsad stoji kršćanin u nas, ali s posebnim obzirom na šira pitanja i na opće stanje u Crkvi i u svijetu kao i na to kakav izazov to stanje za nas predstavlja. I ovako, moći ćemo dotaknuti samo neke aspekte.

Vjera i kultura

Kao prvo, da bismo se zadržali na bitnom, pojam i realnost kulture uzet ćemo u njihovu cjelovitom, sveobuhvatnom smislu, to jest kao više ili manje svjesno, racionalno oblikovanje svekolikog načina života ljudskih skupina, narodâ, ali i pojedinaca u njima, a tako i kao skupni mentalitet, psihologiju i osjećajno-doživljajnu sferu koji se iz tog oblikovanja ne smiju isključiti. U tom najširem smislu kultura, dakle, uključuje i egzistencijalnu i misaonu, te iznad svega duhovnu stranu: političku i gospodarsku organizaciju društva, ali i umjetnost i znanost, jezik i pismenost, te napose religiju i duhovnost. U toj perspektivi pojam kulture obuhvaća i pojam civilizacije ili se s njim više ili manje poklapa, barem u tom smislu što »civilizacija zaslužuje to ime samo ako je kultura, istinski ljudska i prema tome intelektualna, moralna i duhovna razvijenost«.¹

Premda suvremeni crkveni dokumenti uglavnom ne *definiraju* pojam kulture, što bi bilo možda teško s obzirom da postoje deseci, pa i koja stotina takvih definicija,² oni *opisuju* kulturu upravo u ovakvu najširem smislu.³ Tako pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu »Gaudium et Spes« doslovno kaže: »Općenito riječ kultura označuje sve ono čime čovjek izgrađuje i razvija mnogostruke svoje duševne i tjelesne darove te nastoji da spoznajom i radom sebi podvrgne svijet; ono što čini društveni život sve čovječnijim, ... ono što saopćuje i čuva u svojim djelima velika duhovna iskustva i težnje da služe napretku mno-

¹ Jacques MARITAIN, *Religion et culture*, Paris, Desclée de Brouwer, 1968., str. 16–17.

² Usp. Ladislav NEMET, *Civilizacija ljubavi. Pojam kulture u suvremenim crkvenim dokumentima*, u: Anto MIŠIĆ, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut DI, 1999., str. 126.

³ Usp. Anton BOZANIĆ, *Kultura i socijalni nauk Crkve, Crkva u svijetu*, XXXIII, 1998., 3, str. 232–233.

gih, dapače i cijelog čovječanstva.«⁴ Kao što ističe »Gaudium et Spes«, težnja kršćana prema nebeskoj domovini »ne umanjuje nego dapače povećava važnost njihove zadaće da surađuju sa svim ljudima na humanijoj izgradnji svijeta..., a osobito da otkriju pun smisao toga djela po kojem kultura zadobiva svoje prvorazredno mjesto u cjelovitom čovjekovu pozivu.«⁵ Kad se pak čovjek »bavi različitim znanostima ... i kad njeguje umjetnosti, može vrlo mnogo pridonijeti da se ljudska obitelj uzdigne do viših načela istine, dobrote i ljepote ... Tim samim se ljudski duh, slobodniji od robovanja stvarima, može lakše izdići do kontemplacije i klanjanja Stvoritelju.«⁶ Možda bi se već moglo govoriti i u tom, ali i ne samo u tom smislu o *mesijanizmu kulture*.⁷ Kultura može doista biti, u određenim okolnostima, predvorje dubljeg duhovnog života i može ga favorizirati, može donekle pripravljati put evangelizaciji. I obratno: »Kristovo evanđelje stalno obnavlja život i kulturu paloga čovjeka... Crkva već time što ispunja svoje poslanske unapređuje i pridonosi kulturi i civilizaciji.«⁸

Međutim, ovako široko shvaćenom pojmu kulture može se pristupiti s dva glavna stajališta, no ne odvajajući ih, nego spajajući, pa razlikovati: prvo, kulturu kao *produkt*, njezina djela, »vanjske« stvaralačke rezultate i manifestacije na svim područjima ljudskoga djelovanja, radinosti, stvaranja i umjetnosti; i drugo, kulturu kao »unutarnju« realnost, to jest *uljudenost*, odgojenost, intelektualno, moralno i duhovno stanje svijesti, odnjegovanost, prosvijećenost i prosvjetljenost pojedinaca, ljudskih skupina i čitavih naroda na tim razinama i u tom smislu.

Ovdje ćemo se, ako ne i posve ograničiti, a ono svakako usredotočiti iznad svega upravo na ovu drugu, duhovnu stranu problematike, to jest na kulturu kao stanje ljudske svijesti i reći da na tom polju nema kulture bez humanizacije. To vrlo lijepo i znakovito daje naslutiti naša hrvatska riječ *uljudba* koja znači ujedno i kulturu i očovječenje. Istaknimo pak, već na početku, da pogotovo *kršćanska kultura* ne može postojati, u svojem pravom i izvornom smislu, bez *humanizma*, i to ne bilo kakvog, nego humanizma uzetog u njegovu najširem i najdubljem, univerzalnom značenju, u njegovu autentično kršćanskom smislu, koji obuhvaća *svakoga* čovjeka i *sve* u čovjeku i koji pozitivno vrednuje ono *najbolje* u čovjeku. Takav cjeloviti, integralni humanizam inherentan je istinskoj kršćan-

⁴ *Gaudium et Spes*, 53, cit. u: *ibid.*, str. 233.

⁵ *Gaudium et Spes*, 57, cit. u: Marijan VALKOVIĆ, *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991., str. 250.

⁶ *Ibid.*, str. 250.

⁷ Usp. Ivan GOLUB, *Mesijanizam kulture ili riječ i slika kao zajedničko mjesto vjere i kulture*, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 376–387.

⁸ *Gaudium et Spes*, 58, cit. u M. VALKOVIĆ, *Sto godina...*, str. 251–252.

skoj kulturi, bitan je za nju da bi bila doista kršćanska, on je konstituirao kao kulturu.⁹

No bez tako shvaćenog humanizma nema, napose u naše doba, ni nečeg drugog, a to je *vjerska kultura*, svojstvena čovjeku pojedincu, ljudskoj osobi, vjerniku, kršćaninu, i ovom našem hrvatskom, ovdje i sada, ta vjerska kultura koja je izraz duhovnog života i koja ga čak do određene mjere u pravom smislu i sačinjava. Jer dok o kršćanskoj kulturi možemo govoriti više na sociološkom planu kao o pojavnosti prožetoj kršćanskim duhom, obilježenoj evanđeoskim porukama i sadržajima, posebno oblikovanoj možda baš na području sakralne tematike, vjerska se kultura, naprotiv, tiče dubine duše i srca, ne tek možda čak ponešto površnog pripadništva i sljedbeništva, mentalnih opredijeljenosti ili određene svjetonazorske ili kulturološke identifikacije s kršćanstvom, nego se tiče ontološke, bitno egzistencijalne razine, dubljeg načina življenja, djelovanja i postojanja, u svakodnevnoj praksi, po Kristu i s Kristom.

Dapače, a to moramo posebno istaknuti, kako je to učinio i papa Ivan Pavao II., »*vjera koja nije postala kultura, vjera je koja nije prihvaćena potpuno, nije shvaćena cjelovito i nije življena vjerno*«. ¹⁰ Ove ozbiljne, duboke i dalekosežne papine riječi opravdano su izazivale mnoge osvrte a dijelom su možda naišle i na poneko nerazumijevanje. Ako ih pravo razumijemo, one nam otvaraju gotovo beskrajno obzorje. I kao što to naša hrvatska riječ »ob-zorje« označuje, ujedno otkrivaju i daleke vidike i jednu novu zoru. Te riječi dobivaju svu svoju snagu i aktualnost baš u našem vremenu. One u biti znače da je zbiljska vjera samo ona koja je tako duboko ukorijenjena i tako cjelovito življena, da je prožela i oplemenila, kultivirala čitava čovjeka, ali to je i vjera koju je također, sa svoje strane, prožela i oplemenila čovjekova humanost, uljuđenost, do te mjere da čine gotovo jedno. Bez te uzajamne prožetosti i oplemenjenosti danas je gotovo nemoguće vjerodostojno i uvjerljivo svjedočiti kršćansku poruku. Da bi bilo autentično i djelotvorno, to svjedočenje ne može, s druge strane, biti samo svjedočanstvo riječima, pripovijedanjem i propovijedanjem, nego mora bezuvjetno biti, i to više nego ikad, u prvom redu *svjedočanstvo života*, primjera i djelâ, *istinska kultura življenja* i postojanja, u kojima riječi i djela čovjeka kršćanina neće biti u neskladu, u raskoraku, nego u što potpunijem skladu, poklapanju i u što vjernijem uzajamnom potvrđivanju. Kao što je to snažno i opravdano istaknuo Stjepan Kušar, čini se da su danas »nedostaci u ljudskosti najveća zapreka vjerodostojnosti našega naviještanja, kontraproduktivno 'svjedočenje'. A u vremenu u kojem (...) se

⁹ Usp. Jacques MARITAIN, *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989.

¹⁰ Ivan Pavao II., *L'Osservatore Romano*, 28. VI. 1982., 1–8, cit. u: A. BOZANIĆ, *Kultura i vjera – korijeni civilizacije i put nove evangelizacije. Dijalog između vjere i kulture*, *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 522.

traži osobna karizma i autoritet koji je postignut osobnom i uvjerljivom predanošću službi i poslanju – pitanje ljudskosti i kvalitete našeg čovječstva postaje upravo presudnim.«¹¹

Ova nas temeljna, ključna točka vodi, međutim, do jedne druge, s njom usko povezane, još dublje, na tragu dviju Kristovih riječi: »Istina će vas osloboditi« (Iv 8,32) i »Budite dakle savršeni kao što je savršen Otac vaš nebeski« (Mt 5,48). Kršćanin se mora danas konačno što potpunije osloboditi jedne predugo uvriježene iluzije i zablude, one o vrijednosti, učinkovitosti ili dovoljnosti sitnih individualnih psihološko-pedagoških zahvata ili postupaka, nekog *minimalizma* u osobnim pristupima i postupcima prema braći ljudima, pa i djeci i mladima, koji su mu povjereni u obitelji i u pastoralnom radu; mora se definitivno odreći svega što bi se moglo obilježiti kao neprodubljeno ili olako. Ovo posljednje se danas brzo prepoznaje i otkriva od ljudi ne samo kao takvo nego i kao nešto posve nedostatno i neautentično, bez prave vrijednosti i uvjerljivosti. Takvima se moraju smatrati i sve polumjere, skromne reforme, »kozmetičke« intervencije i organizacijsko-strukturalne adaptacije na skupnoj razini kao da bi, bez dubljih duhovnih promjena, neki novi sociološki oblici, udruge, susreti i okupljanja, koliko god bili prijeko potrebni, jer su bolje prilagođeni suvremenom svijetu i mentalitetu, bili tobože dovoljni za postizavanje nekih dubljih i trajnijih učinaka ili rezultata na polju evangelizacije i vjerske kulture.

Ono jedino što može danas, na pragu trećega tisućljeća, spasiti kršćane, a u očima njihovih suvremenika spasiti i vjerodostojnost i vrijednost kršćanstva, njegove transcendentne poruke i duboke ljudskosti, nisu dakle nikakvi mali, vanjski, površinski ili površni i djelomični koraci, niti pak neke manje osobne prilagodbe i ispravci, korekture u ponašanju kršćana, nego jedino i isključivo, na tragu Evanđelja i Drugoga vatikanskog sabora, mudra, duboka, iskrena i korjenita – *duhovna transformacija*. Ali uz duhovnu transformaciju iznad svega i promjena mentaliteta, kulturnog habitusa, proširenje spomenutih vidika i obzorja do granica zemlje, ali i do dubina psihologije i kulturne svijesti najneposrednijeg nam bližnjeg kojeg susrećemo sada i ovdje, u vlastitoj zemlji, gradu, selu, župi i susjedstvu. A to sve uključuje i izlazak iz mnogih umrtvljenih i okoštalih obrazaca ponašanja iz prošlosti koji, nažalost, još uvijek okivaju tolike kršćane, katkad do te mjere da ih mnogi nisu uopće ni svjesni. Zadatak je, dakle golem i težak. Da bi bili istinitiji i djelotvorniji, kako u pastoralnom radu, tako i u najširem kršćanskom svjedočenju, svećenici i vjernici laici, redovnici i redovnice, vjeroučitelji i drugi kršćani moraju odsad nastupati još više i što više *cjelovito*, a to uključuje i preobrazbu *struktura*, okvirâ i oblikâ djelovanja na društvenoj ravni, te preobrazbu *kulturnog habitusa*, mentaliteta i psihologije pristupa, što uključuje stalno

¹¹ Stjepan KUŠAR, *Vihor i oganj duha*, Zagreb, Tevizija, 1998., str. 15.

oslušivanje i razumijevanje sugovornikâ, uz kontinuirano vođenje otvorenog i iskrenog *dijaloga* s njima, ali i – kao najvažnije – duhovnu preobrazbu ili transformaciju, trajnu i neprestanu metanoju i konverziju. A to sve pretpostavlja i svakodnevno stavljanje u pitanje samih sebe, preispitivanje, pročišćavanje i oslobađanje od svih natruha povijesne prašine, svega zastarjelog i kolektivnom mentalitetu suvremenog čovjeka neprimjerenog, učmalog, okamenjenog, ali i svega nebitnog i neobvezujućeg što se nataložilo u pojedine kulturne sredine, pa i u hrvatsku, u skupno pamćenje i u shvaćanja mnogih kršćana, koji su se previše identificirali s efemernim kulturnim strukturama kršćanskog svijeta iz prošlosti, pa i s takozvanom sociološkom religioznošću.

Taj kršćanski svijet, međutim, nije nikada bio, kako danas pouzdano znamo, tako izvorno i čisto kršćanski, kako se nekad naivno mislilo da jest. Zato se i kršćanin u Hrvatskoj danas mora odlučno i zbiljski, životno poistovjetiti iznad svega s uzvišenom i netaknutom evanđeoskom objavom i porukom, koje nipošto ne trpe nikakvo *utapljanje* u kulturnu i povijesnu zbilju, koja bi tu objavu i poruku umanjila, unizila ili izobličila, a ne s nekim kulturnim obrascima iz prošlosti. U protivnom, umjesto da bude pomoć novoj, istinskoj evangelizaciji, kultura bi se mogla pojaviti kao njezina kočnica, teret ili zapreka. Nužno je uvijek što čišće i što jasnije razlikovati što pripada *kulturi*, bilo kojoj kulturi, pa i našoj hrvatskoj, na koju smo s pravom ponosni zbog njezina bogatstva, starosti, drevnosti i modernosti, a što pak pripada biti *evanđeoske objave i sadržaja* premda su i oni bili oblikovani i dalje prenošeni posredstvom kulturnog medija, konteksta, povijesti i vremena u kojem su nastali i kroz koje su se predavali. Da bi se to bolje shvatilo, vrijedno je ići sve do samih izvora Biblije i života Gospodina našega Isusa Krista, kao »Krista kulture«, »protiv kulture«, »iznad kulture«, i »preobrazitelja kulture«¹² te, općenitije, do pitanja inkulturacije Božje riječi u Svetom pismu.¹³

Civilizacija ljubavi i kultura svetosti

U svemu, u cjelokupnom životu, pa tako i u kulturnom i vjerskom, najbitnija je njegova dubinska duhovna dimenzija ili ono što bismo još mogli nazvati *kulturom svetosti*. Stoga su stalna duhovna preobrazba, rast i uspon nezaobilazni, bitni, permanentni zadatak i prijeko potrebna osnova onoga krajnjeg i najvišeg cilja kojega kršćani, ali i ne samo oni, mogu sebi postaviti, a to je postupno i što potpunije građenje i ostvarivanje jedne cjelovite, ali i raznolike, humanističke civilizacije i kulture: na društveno-povijesnoj razini *civilizacije ljubavi*, kako ju je

¹² Usp. Marijan VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 306–331.

¹³ Usp. Jože KRAŠOVEC, Inkulturacija Božje riječi u Svetom pismu, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 297–305.

nazvao već papa Pavao VI., a potom i papa Ivan Pavao II., a na osobnoj razini svakoga ljudskog bića *kulture svetosti* bez koje ne može biti ni civilizacije ljubavi ni istinskog hoda prema čovjekovu zadnjem, nadnaravnom cilju, Kraljevstvu Božjem u nama i među nama.

Daleko od toga da kultura svetosti nije možda dosad uopće postojala, valja ipak istaći da ona danas postaje na sasvim poseban način sve više imperativom vremena. Svetost života mnogih kršćana neprijeporna je činjenica: mnogi, svećenici i laici, redovnici i redovnice, često i nezapaženi, u skrovitosti života, svojih statusnih i/ili obiteljskih dužnosti i obveza, živjeli su i žive sveto i predano, u istinskom odricanju i samozatajnosti. No taj tihi rast i cvat svetosti koji i danas postoji – pod djelovanjem milosti – na osobnoj, individualnoj razini, traži još jači, snažniji, čak *kulturni izraz* u naše doba, svoj još veći raspon i produžetak, da bi bio živo svjedočanstvo te da bi se manifestirao baš na kulturnoj i sociološkoj ravni kao pojava snažnijih ili širih razmjera, sposobna da dublje i stvarnije utječe na opće duhovno i socijalno stanje ljudi, na njihovu ukupnu kulturu i religiozni život, da bude pravim *znakom vremena*. Kao što je duboko vidio Jacques Maritain, ljudi današnjice imaju potrebu za znakovima i djelima. Potrebni su im prije svega osjetni znakovi o realnosti božanskih stvari.¹⁴ »Nije na nama da pružamo čuda ljudima. Ovisi o nama da prakticiramo ono u što vjerujemo.«¹⁵

Više danas pogađaju, svjedoče i dublje uvjeravaju ljude prava svetost i predani životi potpunog davanja i dijeljenja u siromaštvu i u služenju bijednima i potrebnima negoli sva rječita pričanja, sve učene teološke rasprave i svečana okupljanja. Najpoznatije figure takvoga stila i lika svetosti u 20. stoljeću vjerojatno su bili već Charles de Foucauld u Alžiru, Majka Terezija u Indiji, sestra Emanuela u Egiptu i abbé Pierre sa svojom zajednicom Emaus u Francuskoj. Ne budu li kršćani iskreno, odlučno i dosljedno njegovali u sebi, između sebe i spram svih drugih ljudi autentičnu kulturu svetosti kao osnovu svega svog življenja i djelovanja, teško će biti doista »sol zemlje« i »svjetlost svijeta« – što god radili i što god bili na drugim razinama i područjima i koliko se god vješto snalazili i trudili u raznim situacijama i strukturama. Pritom je jasno da kultura svetosti ne pretpostavlja i ne traži kod svojih nositelja ponajprije, pa čak ni pretežno, veliku opću kulturu ili naobrazbu, učenost i znanja, nego na prvom mjestu evanđeosku dobrotu i pravu poniznost duše i srca, probuđenost svijesti i duha.

Kao što je zauvijek zapisano u Prvoj poslanici apostola Ivana, »Bog je ljubav i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog ostaje u njemu« (1 Iv 4,16). No gledajući između sebe i oko sebe, opravdano je upitati se koliko li ima u da-

¹⁴ Usp. Jacques MARITAIN, *La signification de l'athéisme contemporain*, Paris, Desclée de Brouwer, 1949., str. 40.

¹⁵ *Ibid.*, str. 41.

našnjemu svijetu, pa i među samim kršćanima, prave, istinske i duboke ljubavi. Ipak, »ako jedno novo doba civilizacije, a ne barbarstva, mora nadoći, najdublji će zahtjev jednoga takvog doba biti posvećenje svjetovnog života, oplodjenost društveno-vremenite egzistencije duhovnim iskustvom, kontemplativnim energijama i bratskom ljubavlju. Usuđujem se reći da još nismo tamo. Zasad smo na dnu; ljudska povijest se udružila sa strahom i apsurdom, razum s očajem«,¹⁶ istina s laži i vjera s nevjerom. U svemu tome mnogi kršćani i »kršćanski svijet« imaju svoj dio odgovornosti. Apsolutni ateizam mnogih ljudi našega vremena »nemilosrdni je uzvrat, osvetničko ogledalo praktičkog ateizma premnogih vjernih koji lažu svojem vjerovanju«; on »je ponajprije plod i osuda praktičkog ateizma«, a »jedini je način izbjavljenja od apsolutnog ateizma izbjavljenje od praktičkog ateizma«. ¹⁷ Danas neko »dekorativno kršćanstvo više nije dovoljno. Vjera mora biti realna, praktička, živa vjera«. ¹⁸ Ona mora doista postati *kultura*. Odsad unaprijed, možda više nego ikada, »vjerovati u Boga mora značiti živjeti na takav način na kakav život ne bi mogao biti življen da Boga nema. Tada će zemaljska nada u Evanđelje moći postati životvornom snagom vremenite povijesti«. ¹⁹

Na kraju jednoga tako strašnog i tragičnog stoljeća, kakvo je bilo 20. stoljeće, kršćani ne mogu a da se najozbiljnije ne zapitaju: kako to da oni barem neke, ako ne baš i sve njegove strahote nisu mogli spriječiti? Unatoč svim njegovim golemim, vrijednim i neprijepornim otkrićima, napretku visoke i osnovne kulture, znanosti, tehnike te opće socijalne i političke svijeti, to stoljeće je bilo i doba dvaju užasnih svjetskih ratova, vrijeme najgorih totalitarnih vladavina, tiranija i diktatura, s njihovim gulazima, koncentracijskim logorima, plinskim komorama, holokaustom, pokušajima istrijebljenja čitavih društvenih slojeva i naroda, te krajnjeg gaženja ljudske osobe, njezina dostojanstva i njezinih naravnih prava. Sve te grozote zajedno progutale su stotine milijuna nedužnih ljudskih života. Bila je to prava »kultura smrti« kao što je to, s druge strane, i ubijanje nevinih, još nerođenih ljudskih bića. Pa kako se onda ne upitati kakve su to i kolike strahovite snage koje tresu suvremenim svijetom, a kakve pak snage samih kršćana u njemu, te tko im se i što, te kako, može, ako im se uopće može, doista djelotvorno praktički suprotstaviti?

Utemeljeno razlikujući duhovno i vremenito, poziv Crkve i civilnih zajednica, nadnaravno i naravno, evanđeoski kvasac i svjetovnu povijest, koncilski i drugi suvremeni crkveni dokumenti daju, na tragu Evanđelja, jasne načelne smjer-

¹⁶ *Ibid.*, str. 39.

¹⁷ *Ibid.*, str. 41.

¹⁸ *Ibid.*, str. 42.

¹⁹ *Ibid.*, str. 42.

nice i putokaze. Riječ je o golemom i sveobuhvatnom zadatku pred kojim su sve sitne i kratkovidne kombinacije i spekulacije unaprijed osuđene na sigurnu propast. U sve više globaliziranom svijetu, kao i u svakoj pojedinoj zemlji, učinkovit može biti samo već spomenuti *cjeloviti* pristup društvenim i političkim strukturama, kulturama i duhovnom životu. Isprepletenost i složenost povijesnih zbivanja, suvremenih kultura i kolektivne psihologije traže danas, svako na svojoj razini, primjerene pristupe. I ni na jednoj razini ti pristupi ne smiju izostati. Ali ipak, najvažnija je od svega *kultura svetosti*. Samo ona može biti onaj živi i pravi evanđeoski kvasac, temelj i stup, koji će u konačnici podignuti opću kulturu i dati joj dublje i trajnije kršćansko obilježje, humanizirati je *iz* korijena i *do* korijena.

Dakako, bilo bi krivo misliti da kršćani danas moraju tek početi s humaniziranjem kulture bilo s njezinom kristijanizacijom, kao što bi bilo pogrešno pretendirati da samo oni imaju uvijek i svugdje jedino dobra ili najbolja rješenja za sva pitanja našega vremena. Stav Crkve nije danas takav. Kršćani našega doba moraju iznad svega surađivati, učiti i služiti, te dakako – ljubiti. Vjernici moraju živjeti »u najtješnjem dodiru s drugim ljudima svoga vremena i nastojati potpuno proniknuti njihov način mišljenja i osjećanja, čiji je odraz kultura.«²⁰ Ako iz moderne kulture pak izviri i neke loše stvari, »ne smiju nas navoditi u napast da ne priznamo njezine pozitivne vrijednosti. Među te vrijednosti ubrajaju se: znanstveni rad i stroga kritičnost u znanstvenom istraživanju, ... osjećaj međunarodne solidarnosti, sve življa svijest odgovornosti stručnjaka da pomognu pa i zaštite ljude, spremnost da svima osiguraju povoljne životne uvjete, osobito onima koji... pate zbog kulturnog siromaštva. Sve to može na neki način značiti pripremu na prihvaćanje evanđeoske poruke...«²¹ Koncilska konstitucija »*Gaudium et Spes*« izričito ističe da Crkva mora i »može uspostaviti zajedništvo s različitim oblicima kulture. Time služi obogaćenju i same Crkve i različitih kultura...«²² »Kultura mora ići za cjelovitijim razvojem ljudske osobe, za dobrom zajednice i čitavoga ljudskog društva,«²³ a najsuvremenija je »zadaca našega vremena, osobito za kršćane, da živo porade kako bi se... posvuda priznalo i ostvarilo pravo svih na kulturu i civilizaciju u skladu s dostojanstvom ljudske osobe, bez obzira na rasu, spol, narodnost, religiju ili društveni položaj. Zato je potrebno svima osigurati dovoljno kulturnih dobara, osobito onih koja sačinjavaju takozvanu osnovnu kulturu... Treba, osim toga, poduzeti sve da svi postanu svjesni svoga prava na kulturu i dužnosti da se izobrazе te da u tom pomognu i drugima.«²⁴ Ovdje je, dakako, riječ o kulturi u njezinom užem a ne najširem smislu.

²⁰ *Gaudium et Spes*, 62, cit. u: M. VALKOVIĆ, *Sto godina...*, str. 255.

²¹ *Ibid.*, str. 251.

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*, str. 252.

²⁴ *Ibid.*, str. 253.

Danas se u Hrvatskoj nesumnjivo nameće zadatak, koji je zacrtao već 1971. godine papa Pavao VI. u apostolskom pismu »Octogesima adveniens« i koji danas ostaje isto tako aktualnim kao što je to bio pred tridesetak godina. Naime, doslovno kaže: »Na razini zajednice i župe valja stvoriti ili razviti središta zanimanja i kulture, s raznolikim udrugama, domovima odmora, sastajalištima, duhovnim zajedničarskim susretima, u kojima će svatko izaći iz svoje osamljenosti i uspostaviti bratske odnose.«²⁵ Daleko od toga da se omalovaži ili ne prizna sve ono što već postoji, ne može se ipak smatrati kako u Hrvatskoj svega toga ima dosta, a tamo pak gdje ga možda ima, potrebno je, koliko je god to moguće, još više izgrađivati i produbljivati, na svim razinama, jednu temeljnu kulturu bratskih odnosa, iskrene razmjene, nesebične međupomoći i razumijevanja, te iznad svega duhovnog produbljivanja i već spomenute duhovne preobrazbe ili transformacije. Pritom se postavlja ključno pitanje postojanja dovoljnih naših primjerenosti osposobljenih i kvalitetnih snaga.²⁶ Usprkos svemu, njegovanje kulture povjerenja, kontakata, međuljudskog dijaloga i razgovora, izražavanja na osobnoj razini u živoj suprisutnosti ljudskih osoba, posebno je važan i velik cilj i zadatak, a ne samo put, metoda ili sredstvo, s posebnim obzirom na one otuđujuće elemente u suvremenoj kulturi i civilizaciji, u načinu života, pa i u samim crkvenim zajednicama, koji razbijaju tu vrstu povezanosti, olako izoliraju ljude, održavaju hladnoću i distancu, odvlače čovjeka više u jedan pogubni svijet inflacije riječi, formalizama i simbola, nego u samu ontološku zbilju, božansku i ljudsku. Tu predstoje golemi napor, rad i nastojanja.

U tom kontekstu samo bismo spomenuli jedan važan aspekt suvremene kulture, koji ju sve snažnije obilježava, a to su prisutnost i uloga takozvanih masovnih medija. Naime, napose »s pojavom televizije nazire se jedan posve nov način spoznaje i novi oblik kulture: kulture slikâ«.²⁷ A šire gledano, ne može se smetnuti s uma ni pozitivan, ali ni negativan aspekt važnosti »sredstava društvenog saobraćaja, njihov utjecaj na preobrazbu mentaliteta, spoznaja i organizaciju samog društva«.²⁸ Ne upadajući ni u kakvu katastrofičnost ne može se ne primijetiti da tako na primjer masovni mediji, a napose televizija, »danas razaraju pisanu kulturu a time i temelj civiliziranoga života. Možemo bez trunke kulturnog pesimizma zaključiti da oni svoje recipijente odvikavaju od logičkoga mišljenja i aktivnoga samoodređenja. Otuđuju ih od konkretnoga svijeta iskustva, zatupljuju i tako pokapaju kulturu osobe i unutarnjosti.«²⁹ Televizija, u prvom redu, do odre-

²⁵ Pavao VI., *Octogesima adveniens*, 11, cit. u: M. VALKOVIĆ, *Sto godina...*, str. 368.

²⁶ Usp. Ivan SUPIĆIĆ, *Crkva i humanije društvo*, u: Anto MIŠIĆ, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut DI u Zagrebu, 1999., 17–33.

²⁷ Pavao VI., *Octogesima adveniens*, 20, cit. u: M. VALKOVIĆ, *Sto godina...*, str. 373.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Ivan KOPREK, *Istina će nas oslobađati*, u: A. MIŠIĆ, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut DI u Zagrebu, 1999., str. 46.

đene mjere otuđuje čovjeka, napose mladoga, već djecu, zato što ga na osobito forsirani način, odvodi iz realnog svijeta u fiktivni svijet slika, vizualnih znakova i simbola, pa i iluzija, i jer jednostrano i pretjerano razvija sposobnost vizualnog precipiranja, a pasivizira intelektualnu kritičnost i dar verbalnog izražavanja, što rezultira i osiromašenjem rječnika, često već u djece. Kolikogod nas televizija doista obilno *in*-formira, toliko i *de*-formira ljudsku osobu a da o manipuliranju njome i ne govorimo. Ne prepoznati ili ne priznati, uz neke pozitivne aspekte, i taj negativni aspekt i kontekst u kojem i današnji kršćanin u nas živi i sve više će živjeti, značilo bi lišiti se jednog važnog uvida u mentalitet i kulturu, odnosno nekulturu ili pseudokulturu vremena, pa time i znatno oslabiti vlastitu polaznu poziciju u pastoralnom, pedagoškom i psihološkom pristupu, osobito prema mladima. Svrshodno korištenje medija u naviještanju, o kojem je ovdje riječ na drugom mjestu, postavlja vrlo složena pitanja koja traže poseban studij i pristup.³⁰

Evangelizacija kulture i kultura evangelizacije

Ako je riječ o kulturi uzetoj u užem smislu, njezina se evangelizacija može shvatiti na više načina jer ima i više aspekata. Navest ćemo najprije jedan, koji se sastoji u tome da se u područje kulturnih, a možda napose umjetničkih djelatnosti, unose evanđeoske vrijednosti, kršćanski duh ljubavi, služenja, poštovanja života i ljudske osobe ili svega onoga što se danas još naziva »kulturom života« te (i u terminologiji UNESCO-a) »kulturom mira«, njegovanja i poštovanja svih plemenitih životnih djelatnosti i vrlina, kao i suradnje i dijaloga na svim područjima. Na taj se način uzdiže i kultura, a kršćansko sjeme u njoj može djelovati poput kvasca. Kristijanizacija kulture je autentična i životna jedino i isključivo onda kada je spontana i dolazi »iznutra«, to jest kada tvorci kulturnih dobara svojim kršćanskim duhom izvorno i slobodno nadahnjuju i produhovljuju svoj rad i djela tim duhom, a ne kad ga na neki način nameću ili umjetno nakalamljuju. Sva velika djela kršćanske umjetnosti nastala su na ovaj prvi, a ne na drugi način. U njima su se u visokom stupnju ostvarivale i umjetničke i kršćanske vrednote. U onim pak djelima u kojima su umjetnička vrsnoća i estetska kakvoća bile na nižem stupnju, mogao je biti kompromitiran i njihov religiozni ili kršćanski aspekt i sadržaj.

Jedan drugi aspekt evangelizacije kulture stoji u autentičnom »iščitavanju« i interpretaciji duhovnih aspekata kulture u kršćanskom duhu. To je vrlo važan »pedagoški« aspekt stvari, koji traži ne samo odgovarajuće znanje nego i psiho-

³⁰ Usp. dalje u ovome broju: Ivan ŠAŠKO, Svrshodno korištenje medija u naviještanju, str. 681-701.

loško, pa i duhovno poniranje ili uvid, sposobnost da se, na primjer, u jednom umjetničkom djelu razotkrije koju ono možda duhovnu, transcendentnu ili otvoreno evanđeosku poruku nosi i sadrži. No u ovome valja, međutim izbjeći svaku *ideologizaciju*, pristrani pristup koji bi jednostrano tematizirao nepostojeće, pripisivao djelu ono čega u njemu nema, ili pak ono što u njemu postoji ili jedva postoji tendenciozno interpretirao ne poštujući njegovu pravu i punu istinu. No osnovano otkrivanje poruka i vrijednosti, ljudskih i evanđeoskih, upozoravanje na njihovu povezanost, poklapanje ili dopunjavanje i čak prožimanje s estetskim vrijednostima u umjetničkom djelu, može razviti senzibilitet za njegove realne duhovne vrijednosti i dublje dimenzije koje se pri isključivo estetičkom pristupu ne bi vidjele.

Pritom je važno razlikovati *duhovno* i *sakralno* u kulturi, napose u umjetničkim djelima. Kao što se ne mogu smatrati izrazom prave i duboke kršćanske kulture i umjetnosti ona djela koja nose neka tek »vanjska«, nominalna kršćanska obilježja, manifestativno, deklarativno i dekorativno, nego samo ona koja su kršćanska po svom izvornom i duboko kršćanskom duhu, unutarne i sadržajno, tako da se ne smije poistovjećivati ni duhovno i sakralno u umjetnosti. Primjer glazbe je u tome možda posebno ilustrativan. Od svojih je početaka, već od gregorijanskog korala dalje, kršćanska sakralna glazba pokazala potencijale velikog duhovnog bogatstva i produbljenosti. No taj termin »duhovnog« ne tiče se samo sakralne glazbe, vezane uz kult ili uz tekstove religioznog karaktera, liturgijske ili ne. Terminološka je, a i sadržajna, pogreška razlikovati naprosto, s jedne strane, »duhovnu« glazbu, a s druge »svjetovnu«, shvaćajući pod prvim nazivom svu onu glazbu koja je vezana uz religioznu funkciju ili tekst, a pod drugim svu onu koja ne ulazi u tu kategoriju. Premda u biti povezano uz religijsko, u onome u čemu je ovo najdublje i najvrednije, duhovno se susreće u raznim stupnjevima u širokom rasponu čovjekove kulture i života, i to toliko više koliko je dublje čovjek. No duhovno se nalazi i u srži same glazbe, pa i svjetovne, ili one koja se tako naziva, i to barem u jednom njezinom dijelu, ako ne i u svim njezinim djelima. Kao što je bilo i ima sakralne glazbe očito i otvoreno svjetovnoga izraza i duha, tako ima i svjetovne glazbe koja uključuje i izražava, čak duboke, duhovne dimenzije. I kad neko »svjetovno« glazbeno djelo, dakle ono koje nije ni na koji način vezano uz neki religiozni tekst, namjenu ili funkciju, izražava duboko i autentično doživljeno ljudsko i umjetničko iskustvo, ono vrši na čovjeka ne samo utjecaj estetskog i psihološkog, nego i duhovnog reda. Kao što je poznato, to je funkcija katarze o kojoj se raspravljalo već u antiki: utjecaj glazbe na neke slojeve našega »ja« koje ona »pročišćuje« ili može »pročistiti«. Pa iako u tom pitanju valja mimoići svako pojednostavljivanje i naivnost, koji su obilježavali poglede nekih filozofa i teoretičara, ostaje nepobitna činjenica o mogućnosti takva djelovanja glazbenog djela na čovjeka, i to zato što je ono, kao i svako umjetničko djelo do-

stojno tog imena, plod ljudske kreacije koji će »uvijek sačuvati obojenost i pečat duha«. ³¹ Posebno je pak pitanje kojega i kakvog duha, jer kao što ima glazbenih, a i drugih umjetničkih djela banalnog, vulgarnog i trivijalnog »duha«, ima i onih čija nas uzvišenost i ljepota vode do praga religiozne kontemplacije i mističkog iskustva s kojima ih se, međutim, ne smije nipošto poistovjetiti. Umjetnost nije religija.

Kroz svu svoju povijest Crkva je evangelizirala kulturu, raznim sredstvima i na razne načine, više ili manje uspješno, sretno ili nesretno. Crkva i kršćanstvo sreli su se s mnogobrojnim kulturama, Tako i danas, kada se o suvremenim problemima *inkulturacije* opširno raspravlja kako u crkvenim dokumentima tako i u već obilnoj i ozbiljnoj znanstvenoj literaturi. ³² No to nije tema ovoga izlaganja. Valja ipak barem kratko spomenuti jedan aspekt, a taj je da, kao što je prijeko potrebna jedna nova *evangelizacija kulture*, tako je nužna i jedna nova *kultura evangelizacije*. Pod kulturom evangelizacije ne razumijemo samo potrebnu nutarnju, sadržajnu kvalitetu predstavljanja evanđeoske poruke, u njezinu istinskom i pravom sadržaju, i to na što većoj i u svakom pogledu primjerenosti visini, nego i *način* te prezentacije, način kulturni, odnjegovan, što više humaniziran, topao i srdačan, blizak suvremenom čovjeku, prilagođen njegovu mentalitetu danas. I u tome, među ostalim, stoji smisao »podanašnjenja«.

Na tom polju treba svakako izbjeći dva glavna raskoraka. Jedan je kad se evangelizacija ne provodi s ljubavlju i s osobnim unošenjem nositelja poruke, kada nedostaje uvjerljivost osobnog svjedočenja i duhovne kvalitete, tako da se o evanđeoskim temama govori hladno, bez potrebne finoće pristupa, bez kultivirane ugladenosti, iskrene i neposredne založenosti, nego se – naprotiv – to čini neprimjereno, bez žarke i uvjerljive ljubavi, nepatvorene čistoće, možda čak oštrim riječima, što je sasvim strano *duhu Evandjelja*, pa prema tome i istinskoj, a pogotovo novoj kulturi evangelizacije. Ovakva situacija odgovara onoj u kojoj vjera još nije postala kultura. A pitanja oko nje tiču se duhovne, moralne i psihološke razine.

Jedna druga, u biti više kulturalna razina je razina jezika, govora i simbola. Suvremeni čovjek, pa i naš u Hrvatskoj, ne samo da je sve manje osjetljiv, pogotovo u gradskim sredinama, na rječnik i retoriku prošlih vremena, nego ih on naprosto više pravo ni ne razumije. Kultura i mentalitet suvremenog čovjeka su takvi da on danas nema sluha za emfatičke ditirambe, baroknu grandilokvenciju, kićene izraze, svečane proklamacije ili patetične govorancije i zamornu slatkoječivost. To sve stvara kod vjernika dosadu, odbojnost i mučninu, čak i kod ne-

³¹ Jacques MARITAIN, *Art et scolastique*, Paris, Louis Rouart et fils, 1935., 3. izd., str. 11.

³² Usp. npr. literaturu koja je navedena u: Ladislav NEMET, *Inkulturacija u suvremenoj evangelizaciji*, *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 511–520.

djeljnih propovijedi, udaljuje umjesto da privlači. Ako išta, možda i zato što se tog čovjeka vjernika predugo opterećivalo verbalizmom i istrošenom inflacijom riječi, koji nisu bili praćeni djelima i čistim primjerom življenja i svjedočenja, barem ne svugdje i u dovoljnoj mjeri. Čovjek i vjernik u suvremenoj kulturi, i kod nas u Hrvatskoj, očekuje i treba danas nešto posve drugo: jednu novu *kulturu riječi*, riječi jasne, jednostavne, pristupačne i vjerodostojne, kakva je bila Isusova riječ, riječi koja će uvjerljivo izricati bitne evanđeoske sadržaje. Već i sama biblijska terminologija traži, pogotovo danas, što točnija i jasnija tumačenja, a dio na nju nadovezane terminologije kasnijih vremena, a za nas prošlih stoljeća, napose od baroknog razdoblja, temeljito pročišćenje. Današnjem se čovjeku mora govoriti današnjim jezikom da bi nas uopće čuo i slušao. A pri svakoj izgovorenoj riječi valja se upitati što ona znači ne samo za onoga tko ju izgovara, nego i za onoga kome je upućena, tog čovjeka.

Na pragu trećega tisućljeća Bog nije »mrtav« i neće nikada biti. Postoje znakovi da smo možda na početku velike duhovne i religiozne preobrazbe u mnogim zemljama svijeta. Ali još uvijek je u srcu mnogobrojnih danas mrtav sluh, oćut za Boga, kao da je mrtva svijest o Bogu i »potreba« za Njim. U suvremenog je čovjeka u znatnim razmjerima religioznost potisnuta duboko u podsvijest. A gdje nema *svijesti*, ne može biti ni kulture, osobito religiozne. Danas ima »nevjernika« koji vjeruju da ne vjeruju u Boga, kao što ima i »vjernika« koji vjeruju da vjeruju u Boga, a u stvari ipak žive kao da Boga nema, ne uzimaju ga ozbiljno kao što bi to činili da u Njega doista iskreno vjeruju: njihov ih život izdaje, u njihovim se djelima vidi da im je na kraju prvo sve drugo osim Boga. To su oni »vjernici« koje Maritain naziva praktičkim ateistima. I tek kad bude što manje takva praktičkog ateizma, ili čak kad gotovo posve nestane, moći će kršćani, svojim autentičnim svjedočenjem, ozbiljno pridonijeti i pomoći onima koji doista ne vjeruju ili samo misle da ne vjeruju, da kršćane i kršćanstvo, pa i samoga Boga, ozbiljnije shvate, da se zamisle nad pitanjima transcendencije, da snažnije osjete ozbiljnost i vjerodostojnost kršćanskog života i *realnog*, a ne tek verbalnog svjedočenja. Dok se god ne dostigne određena »kritična masa« istinski ljudskog i kršćanskog praktičkog svjedočenja, dok god vjera što većeg broja kršćana doista ne postane *kultura svetosti*, nema velike nade za obraćenje svijeta. Uostalom, svako obraćenje počinje od samoga sebe. Dubina duhovne krize u koju su ušli i svijet, i kršćani, i Crkva, takvih je razmjera da će izlaz iz nje moći biti jedino korjenit. Kršćanin, ako to zaista želi biti u pravom, evanđeoskom smislu, nema nikakvo pravo na površnost i osrednjost, pogotovo ne danas. »Jedini istinski neprijatelj kršćaninu je on sam, stari čovjek u njemu. Drugo su sve projekcije i opravdanja.«³³

³³ Željko MARDEŠIĆ, *Kršćanstvo s ljudskim licem, Crkva u svijetu*, XXXIII, 1998., 2, str. 100.

Na kraju, otklonimo jedan mogući nesporazum. Priznati bitnu važnost osobnog duhovnog života, kulture svetosti i vjerske kulture ni najmanje ne znači umanjiti važnost zajedništva, crkvenosti, uzajamnosti i komunikacije među ljudima na nizu razina. Štoviše, »osobno življena vjera u Isusa Krista nužno potiče na velikodušno i odgovorno zauzimanje za opće dobro svih i svakoga. Vjera je osobna, ali istodobno uključuje i komunitarnu dimenziju: otvorenost prema drugomu i brigu za drugoga, i to u posve određenim društvenim, kulturalnim, gospodarskim, političkim i socijalnim okolnostima, kroz *određene* ljudske strukture i institucije.«³⁴ Međutim, i osobnost i zajedništvo sežu u božanske korijene čovjekova bića, u ono po čemu je on slika i prilika Božja. Pa ako je vjera u Isusa Krista »ishodište osobnoga za zajedničko«,³⁵ ona je i ishodište zajedničkog za osobno.

Literatura

- Michaël AMALADOSS, *A la rencontre des cultures. Comment conjuguer unité et pluralité dans les Eglises?*, Paris, Les Editions de l'Atelier, 1997.
- Josip BALOBAN, Znakovi i simboli u suvremenoj evangelizaciji, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 430–440.
- Stjepan BALOBAN, *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Zagreb, Glas Koncila, 1998.
- Stjepan BALOBAN, ur., *Kršćanin u javnom životu*, Zagreb, Glas Koncila, 1999.
- Stjepan BALOBAN, ur., *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, Glas Koncila, 1999.
- Anton BOZANIĆ, Kultura i vjera – korijeni civilizacije i put nove evangelizacije, *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 521–531.
- Anton BOZANIĆ, Kultura i socijalni nauk Crkve, *Crkva u svijetu*, XXXIII, 1998., 3, str. 231–240.
- Anton BOZANIĆ, Evangelizacija i sadašnja nova evangelizacija, *Obnovljeni život*, 53, 1998., 2, str. 141–150.
- Anton BOZANIĆ, Socijalni nauk Crkve u današnjoj evangelizaciji, *Obnovljeni život*, 53, 1998., 4, str. 447–456.
- Anton BOZANIĆ, Evangelizacija i obraćenje – trajni procesi, *Obnovljeni život*, 54, 1999., 1, str. 111–116.
- Hervé CARRIER, *Évangélisation et développement des cultures*, Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1990.

³⁴ Josip JELENIĆ, Vjera i zajedničko dobro. Osobno življena vjera nužno traži promicanje zajedničkog dobra, *Obnovljeni život*, 55, 2000., 3, str. 354.

³⁵ *Ibid.*, str. 345.

- Pierre de CHARENTENAY, *La nouvelle évangélisation*, Paris, Assas Editions, 1991.
- +++ , Chiesa e cultura universitaria, u: *Enchiridion Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede*, Bologna, Edizione Dehoniane Bologna, sv. 11 (1988–1989), 1992, str. 233–248.
- Biserka CVJETIČANIN, Vjeran KATUNARIĆ, ur., *Cultural Policy in Croatia. National Report*, Strasbourg, Council for Cultural Co-operation, 1999.
- +++ , *Enchiridion Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede*, Bologna, Edizione Dehoniane Bologna, sv. 11 (1988–1989), 1992; sv. 13 (1991–1993), 1996.
- Bernard GENDRIN, *Eglise et société: communication impossible?*, Paris, Desclée de Brouwer, 1995.
- Ivan GOLUB, Na međama vjere i umjetnosti, *Svesci*, 1982., 46, str. 53–61.
- Ivan GOLUB, Mesijanizam kulture ili riječ i slika kao zajedničko mjesto vjere i kulture, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 376–387.
- Ivan GOLUB, *Dar dana šestoga*, Zagreb, Teovizija, 1999.
- Josip JELENIĆ, Vjera i zajedničko dobro. Osobno življena vjera nužno traži promicanje zajedničkog dobra, *Obnovljeni život*, 55, 2000., 3, str. 343–355.
- Ivan KOPREK, Istina će nas oslobađati. Kršćanska filozofija o zdravlju društva, u: A. MIŠIĆ, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut DI u Zagrebu, 1999., str. 45–56.
- Jože KRAŠOVEC, Inkulturacija Božje riječi u Svetom pismu, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 297–305.
- Željko MARDEŠIĆ, *Lica i maske svetoga. Ogledi iz društvene religiologije*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1997.
- Željko MARDEŠIĆ, Kršćanstvo s ljudskim licem, *Crkva u svijetu*, XXXIII, 1998., 2, str. 99–100.
- Jacques MARITAIN, *Religion et culture*, Paris, Desclée de Brouwer, 1930., 1968.; hrv. prijevod: *Religija i kultura*, Zagreb, Istina, 1935.
- Jacques MARITAIN, *Art et scolastique*, Paris, Louis Rouart et fils, 1935., 3. izd.
- Jacques MARITAIN, *Humanisme intégral. Problèmes temporels et spirituels d'une nouvelle chrétienté*, Paris, Aubier, 1936.; hrv. prijevod: *Cjeloviti humanizam*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989.
- Jacques MARITAIN, *La signification de l'athéisme contemporain*, Paris, Desclée de Brouwer, 1949.
- Ladislav NEMET, Inkulturacija u suvremenoj evangelizaciji, *Obnovljeni život*, 52, 1997., 6, str. 511–520.
- Ladislav NEMET, Globalizacija i Crkva. Teološko vrednovanje jedne pojave, *Obnovljeni život*, 54, 1999., 1, str. 23–34.

- Ladislav NEMET, Kršćanin na pragu trećeg tisućljeća, *Obnovljeni život*, 54, 1999., 3, str. 339–351.
- Ladislav NEMET, Civilizacija ljubavi. Pojam kulture u suvremenim crkvenim dokumentima, u: Anto Miškić, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1999., str. 125–140.
- +++ , *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Paris, UNESCO, 1995.
- Simone PACOT, *L'évangélisation des profondateurs*, Paris, Cerf, 1999.
- Željko PULJIĆ, Kultura u misli Ivana Pavla II., *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 404–417.
- Christophe ROUCOU, *La foi à l'épreuve de la mondialisation*, Paris, Les Editions de l'Atelier, 1997.
- Ivan SUPIČIĆ, Od sakralnosti do duhovnosti glazbe: jedan aspekt, *Arti musices*, 22, 1991., 1, 83–93.
- Ivan SUPIČIĆ, Crkva i humanije društvo, u: Anto Mišić, ur., *Crkva i zdravo društvo*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove u Zagrebu, 1999., str. 17–33.
- Ivan SUPIČIĆ, Humanizam i politika, u: Stjepan BALOBAN, ur., *Kršćanstvo, Crkva i politika*, Zagreb, Glas Koncila, 1999., str. 17–38.
- Tomislav ŠAGI-BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998.
- Tonči TRSTENJAK, Božja riječ pred izazovom elektronskih medija, *Obnovljeni život*, 53, 1998., 2, str. 151–160.
- Paul VALADIER, *Un christianisme d'avenir*, Paris, Seuil, 1999.
- Marijan VALKOVIĆ, Krist, kultura i kontrakultura, *Bogoslovska smotra*, LV, 1985., 3–4, str. 306–331.
- Marijan VALKOVIĆ, ur., *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991.
- Ema VESELY, Papa Ivan Pavao II. za novu kulturu života, *Obnovljeni život*, 51, 1996., 3, str. 261–284.

Summary

CHRISTIANS AND CULTURE IN CROATIA

The reality of culture and the notion itself are so complex and broad that it is impossible to talk about them concisely and unambiguously. Especially if they are taken in their integral and holistic sense, i.e. as more or less the conscious, rational forming of li-

festyles of nations, groups of individuals and individuals, and thus as a group mentality, psychology and sphere of feelings and experiences, which cannot be omitted from this process of formation. Therefore, the notion of culture also includes, in its broadest sense, the existential and rational as well as spiritual side: it includes the political and economic organization of society as well as art and science, language and literacy and in particular, religion. In this sense, the notion of culture also comprises the notion of civilization, or rather it almost completely corresponds with it.

Nevertheless, culture can be discussed from two different points of view: culture as a product, i.e. its »external« results, artifacts, and objects in all fields of human activities; and culture as civilized behavior, virtuousness, an intellectual and spiritual state of consciousness, as well as growing up and the development of an individual, groups of individuals and nations at these levels.

*Restricting ourselves mainly to the subjective and spiritual side of the problem, it should be particularly pointed out that in these areas culture is impossible without humanization. In the Croatian language, this is implied by the suitable word *uljudba* (civilized behavior). There is no Christian culture in its authentic sense without true humanism in its broadest and deepest universal meaning. Nevertheless, there is no religious culture without humanism, especially nowadays. As a matter of fact, as the Holy Father, Pope John Paul II, pointed out »a religion which has not become a culture is a not completely accepted, holistically understood and truly lived religion«. This is so because a genuine religion is only a deep-rooted religion, which has permeated and enriched the entire man, but also a religion which has been permeated and enriched by man's humanity and civilized behavior. Nowadays, it is almost impossible to witness a Christian message in a dignified and convincing manner without this mutual permeation and enrichment.*

Issues such as the relationship between religion and culture, particularly the issue of contextualization of religion as well as other issues, which occur within the sociological context and are given so much thought in the Council and other ecclesiastical documents both at the theological and pastoral level, represent only one important aspect of the problem which at the present time requires fresh, subtle and complex approaches and adequate solutions. Primary tasks in this sense are the adequate evangelization of culture and inevitably cultural evangelization.

Within the general context of the history of mankind, the ultimate and greatest task of Christians, and thus also of Christians in Croatia, is keep building in order to create an integrally humanistic civilization and culture: at the social level, it comprises a civilization of love and at personal level, a culture of sanctity.

Key words: religion, culture, civilization of love, culture of sanctity, evangelization of culture, culture of evangelization.